

Проблемні питання правового регулювання передвиборної агітації із застосуванням мережі Інтернет

Problems of legal regulation of election campaign using the Internet

Віталіна Шеверева

Ключові слова:

Інтернет, вибори, інформація, передвиборна агітація, свобода вираження поглядів.

Key words:

Internet, elections, information, election campaign, freedom of expression.

Проблематика, пов'язана з дослідженням місця й ролі Інтернету в сучасних виборчих кампаніях в Україні та використання інтернет-технологій, почала розглядатись останнім часом на перетині таких наукових дисциплін, як політологія, соціологія, політична соціологія, політична психологія та інформатика. Однак такі технології повинні застосовуватись у правовому полі, тому виникла необхідність їх дослідження з боку виборчого права.

Актуальність дослідження полягає в тому, що в умовах, коли виборці дедалі більше віддаляються від політичної системи суспільства, що складається з державних органів, політичних об'єднань та інших політичних структур, останні змушені використовувати нетрадиційні методи комунікації, щоб встановити й підтримувати зв'язок із виборцями. Серед них не останнє місце посідає Інтернет. Незважаючи на значну кількість і гостроту проблем, ґрунтовних досліджень використання Інтернету у виборчих кампаніях із позиції виборчого права й процесу наразі не здійснено. Однак питання відносин у сфері Інтернету розглядалися українськими й зарубіжними вченими юридичних та інших наукових дисциплін, такими як Я. Акденіз, У. Андрусів, В. Бебик, В. Бенедек, Н. Вахрамєєва, А. Данько-Сліпцова, М. Кетteman, Д. Козьяков, Г. Красноступ, В. Недбай, О. Турута та інші.

Метою статті є розгляд відносин у мережі Інтернет у межах виборчого права України, зокрема під час проведення передвиборної агітації, використовуючи міжнародно-правове регулювання відносин в інформаційній сфері з використанням Інтернету. Для її досягнення необхідно виконати такі завдання: дослідити міжнародно-правове регулювання відносин у мережі Інтернет і принципи управління Інтернетом, вироблені міжнародною спільнотою; проаналізувати проблемні питання правового регулювання передвиборної агітації з використанням Інтернету та шляхи його вдосконалення.

Аналіз світових тенденцій свідчить, що міжнародна юридична практика виробила два основні підходи до правового регулювання глобального інформаційного простору. Так, умовно можна виділити «азіатський» підхід, що передбачає тотальний контроль із боку держави над усіма правовідносинами в інформаційній сфері, наявність жорсткої цензури інформаційних ресурсів у межах політичної ідеології країни, мінімізацію саморегулювання відносин учасниками інформаційної діяльності. Інший підхід отримав назву «європейський» та базується на європейських принципах свободи користування інформаційними ресурсами, значної саморегуляції цих відносин їх суб'єктами, регулювання державою найважливіших положень, які стосуються переважно загальних принципів і технічних стандартів інформаційної діяльності¹.

Нині в країнах із розвиненою інформаційною інфраструктурою без активної роботи з віртуальними співтовариствами не можуть відбуватись політичні та будь-які інформаційні кампанії².

¹ Цехан Д. Правове регулювання мережі Інтернет як передумова її декриміналізації / Д. Цехан // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць / за ред. С. Ківалова. – 2012. – Вип. 65. – С. 673.

² Недбай В. Інтернет як нова технологія передачі інформації / В. Недбай // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – К., 2009. – Вип. 16. – С. 279.

На жаль, доводиться констатувати, що законодавець не завжди й не скрізь встигає за стрімким розвитком новітніх технологій, унаслідок чого виникає безліч проблемних питань правового характеру, які чекають на остаточне вирішення. Так, сьогодні в Україні немає жодного нормативно-правового акта, який на достатньому рівні забезпечував би регулювання відносин, пов'язаних із web-мовленням, розповсюдженням інформації в українському сегменті Інтернету, у тому числі з використанням перетворених у цифрову форму програм (передач) організацій мовлення³.

У дослідженні, заснованому на опитуванні держав – членів ОБСЄ, ми бачимо результат відповіді на питання про те, чи діють у межах їхніх територій конкретні правові норми, що стосуються права на доступ до Інтернету. Лише 17 (30,3%) держав-учасниць підтвердили, що вони мають такі норми й положення, а 29 країн (51,8%) заявили, що в них такі норми не діють. Від 10 держав-учасниць (17,9%) відповіді на це питання отримано не було. У деяких державах, які дали ствердну відповідь, право на доступ до Інтернету переплітається з правом на інформацію та зв'язок, яке в більшості випадків захищається конституцією (це такі країни, як Кіпр, Естонія, Грузія, Греція, Португалія, Російська Федерація та Україна). У деяких державах право на доступ до Інтернету гарантується конкретним законодавством, як правило, у межах законів і положень про телекомунікації. Така ситуація спостерігається, наприклад, в Албанії (Закон «Про електронні комунікації в Республіці Албанія» від 19 травня 2008 р. № 9918), Естонії (Закон про суспільну інформацію), Туркменістані (ст. 38 «Положення про забезпечення інтернет-послуг» Закону Туркменістану «Про комунікації» від 12 березня 2010 р.)⁴.

20 вересня 2016 р. Верховна Рада України не підтримала проект Закону України «Про електронні комунікації» № 3949-1, доручивши його доопрацювання Комітету з питань інформатизації та зв'язку для подання на повторне перше читання⁵.

У цьому документі надається аналогічне визначення Інтернету, яке міститься в ст. 1 Закону України «Про телекомунікації»: Інтернет – всесвітня інформаційна система загального доступу, яка логічно зв'язана глобальним адресним простором та базується на інтернет-протоколі, визначеному міжнародними стандартами⁶.

Відповідно до ч. 2 ст. 6 проекту Закону України «Про електронні комунікації» № 3949-1 основними принципами діяльності у сфері електронних комунікацій є такі:

- 1) доступ споживачів до загальнодоступних послуг, які необхідні їм для задоволення власних потреб, участі в політичному, економічному й громадському житті;
- 2) забезпечення сталості електронних комунікаційних мереж та управління цими мережами на основі єдиних стандартів, норм і правил;
- 3) упровадження світових досягнень у сфері електронних комунікацій, залучення, використання вітчизняних та іноземних матеріальних і фінансових ресурсів, новітніх технологій, управлінського досвіду;
- 4) сприяння розширенню міжнародного співробітництва у сфері електронних комунікацій та розвитку глобальної електронної комунікаційної мережі;
- 5) ефективність, прозорість регулювання у сфері електронних комунікацій;
- 6) забезпечення надання послуг з урахуванням вимог інформаційної безпеки та захисту персональних даних споживачів тощо.

У вітчизняному виборчому законодавстві мова йде про друковані й аудіовізуальні (електронні) засоби масової інформації. На сьогодні визначення аудіовізуального (електронного) засобу масової інформації міститься в Законі України «Про телебачення і радіомовлення», згідно зі ст. 1 якого це організація, яка надає для масового приймання споживачами аудіовізуальну інформацію, передану у вигляді електричних

³ Андрусів У. Сучасне правове становище організацій мовлення в мережі Інтернет / У. Андрусів // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 1. – С. 235.

⁴ Свобода вираження мнения в Интернете: отчет (подготовлен по заказу Бюро Представителя ОБСЕ по вопросам свободы СМИ Д. Миятович, автор – Я. Акдениз, 2011 г.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.osce.org/ru/fom/89063?download=true>.

⁵ Про електронні комунікації : проект Закону України від 11 грудня 2015 р. № 3549-1 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57401.

⁶ Про телекомунікації : Закон України від 18 листопада 2003 р. № 1280-IV (зі змінами) // Відомості Верховної Ради України. – 2004 – № 12. – Ст. 155.

сигналів і прийняту за допомогою побутових електронних пристроїв⁷. Однак цей закон, навіть з огляду на його назву, не розповсюджується на мережу Інтернет.

Хоча інформація, що поширюється мережею Інтернет, може розцінюватись як масова інформація, адже вона доступна необмеженому колу осіб, законодавець не визначає інтернет-контент як аудіовізуальну інформацію. Також варто зауважити: якщо національні засоби масової інформації (далі – ЗМІ) створюються в порядку, визначеному чинним законодавством України, то такий порядок не охоплює своїм регулюванням діяльність зі створення й функціонування інтернет-контенту. І саме встановлення такого порядку є проблематичним, оскільки будь-яка особа з будь-якої точки глобальної мережі може поширювати в Інтернеті інформацію, територіально перебуваючи поза межами національної юрисдикції⁸.

Декларація Комітету Міністрів Ради Європи про принципи управління Інтернетом, прийнята 21 вересня 2011 р., розпочинається з того, що Інтернет являє собою сукупність широкого спектру ідей, технологій, ресурсів і політики, що розвивається на утвердженні свободи та за допомогою колективних зусиль у загальних інтересах. Держави, приватний сектор, громадянське суспільство та окремі особи зробили свій внесок у побудову динамічного, інклюзивного й успішного Інтернету, який ми знаємо сьогодні. Інтернет надає простір свободи, сприяє здійсненню та реалізації основних прав, демократичних процесів і процесів широкої участі, а також соціальній та комерційній діяльності⁹. У цій декларації проголошуються такі принципи управління Інтернетом: 1) права людини, демократія і верховенство закону; 2) управління за участю багатьох зацікавлених сторін; 3) відповідальність держав; 4) розширення прав і можливостей користувачів Інтернету; 5) універсальність Інтернету; 6) цілісність Інтернету; 7) децентралізоване управління; 8) принципи побудови; 9) відкрита мережа; 10) культурне й мовне розмаїття.

Рекомендація CM/Rec(2011)8 Комітету Міністрів державам-членам про захист та просування універсального характеру, цілісності й відкритості Інтернету, прийнята на тому ж засіданні 21 вересня 2011 р., у п. 3 вказує: «Інтернет дає змогу людям мати доступ до інформації й послуг, зв'язуватись один з одним і спілкуватись, а також обмінюватись ідеями та знаннями в масштабах усього світу; він надає найважливіші інструменти для участі й обговорень у сфері політики та іншої діяльності, що становить суспільний інтерес»¹⁰. Серед загальних принципів, названих у згаданій рекомендації, першою вказується відмова від нанесення шкоди. Це має включати, зокрема, відповідальність за забезпечення того, щоб дії держав-членів у межах своєї юрисдикції не приводили до незаконного втручання в доступ до контенту поза їхніми територіальними кордонами або не впливали негативно на транскордонний потік інтернет-трафіку.

На думку М. Іншина, до основних переваг у використанні мережі Інтернет можна віднести можливість ознайомлення з необхідним друкованим або відеоматеріалом у будь-який день і час, оперативність отримання інформації, можливість ознайомлення з додатковою інформацією, суттєве збільшення аудиторії, яка виявляє інтерес до відповідного видання чи телерадіоканалу, а також можливість оперативного встановлення зворотного зв'язку через мережу Інтернет¹¹.

Оскільки перелік форм передвиборної агітації у виборчому законодавстві України є невичерпним, серед них можна виділити форму використання в передвиборній агітації сучасних інформаційних технологій, особливо мережі Інтернет.

Однак невисока компетентність деяких представників політичних партій у галузі інформаційних інтернет-технологій не дає змогу цим структурам повною мірою використати можливості Інтернету як по-

⁷ Про телебачення і радіомовлення : Закон України від 21 грудня 1993 р. № 3759-XII (зі змінами) // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 10. – Ст. 43.

⁸ Козьяков Д. Масова інформація в мережі Інтернет: правові аспекти / Д. Козьяков // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2010. – № 1. – С. 122–123.

⁹ Declaration by the Committee of Ministers on Internet governance principles (Adopted by the Committee of Ministers on 21 September 2011 at the 1121st meeting of the Ministers' Deputies) // Офіційний сайт Ради Європи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805cc2f6.

¹⁰ Recommendation CM/Rec(2011)8 of the Committee of Ministers to member states on the protection and promotion of the universality, integrity and openness of the Internet (Adopted by the Committee of Ministers on 21 September 2011 at the 1121st meeting of the Ministers' Deputies) // Офіційний сайт Ради Європи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?p=&Ref=CM/Rec\(2011\)8&Language=lanEnglish&Ver=original&Site=COE&BackColorInternet=C3C3C%203&BackColorIntranet=EDB021&BackColorLogged=FDC864&direct=true](https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?p=&Ref=CM/Rec(2011)8&Language=lanEnglish&Ver=original&Site=COE&BackColorInternet=C3C3C%203&BackColorIntranet=EDB021&BackColorLogged=FDC864&direct=true).

¹¹ Іншин М. Сучасний стан та шляхи удосконалення взаємовідносин органів державної влади і засобів масової інформації / М. Іншин // Інформаційне суспільство в Україні: інформаційно-правова культура, освіта, наука : зб. матер. міжнар. наук.-практ. конф. – Суми : Довкілля, 2008. – С. 35.

тужного засобу проведення передвиборчих кампаній, а також важливого організаційного й фінансового ресурсу¹².

Віртуальна реальність створює для політичних лідерів ілюзію рівності. Напередодні виборів не проводиться жеребкування сайтів або розподіл «ефірного часу». Сайт може бути досить об'ємним, оскільки його вартість визначається далеко не кількістю інформації, а частота оновлення сайту залежить лише від власника. Особливістю є також те, що політична реклама й PR-акції кандидата чи політичної партії в Інтернеті можуть проводитись постійно, а не лише напередодні виборів. Крім того, для Інтернету не існує кордонів, що є досить важливим чинником в умовах глобалізації. Отже, Інтернет є необхідним для залучення того електорату, який перебуває за кордоном на час виборів. Для таких виборців сайти є одним із небагатьох джерел інформації про політичне життя держави¹³. Інтернет міг би надати партіям меншості засоби, які більше підходять для взаємодії в політичних кампаніях, ніж традиційні засоби масової інформації (газети, радіо, телебачення)¹⁴.

Останнє стає більш актуальним у зв'язку з тим, що у виборчому законодавстві звужується або виключається обсяг ефірного часу (друкованої площі), оплаченого державою, а передвиборна агітація через Інтернет є малобюджетною. Так, аналіз Закону України «Про місцеві вибори» дає можливість дійти висновку, що проведення передвиборної агітації можливе лише за рахунок власних виборчих фондів місцевих організацій партій і кандидатів¹⁵. Зокрема, в абз. 1 ч. 6 ст. 54 цього закону вказано, що передвиборна агітація здійснюється за рахунок і в межах коштів власних виборчих фондів кандидатів, місцевих організацій партій – суб'єктів виборчого процесу; використання для передвиборної агітації коштів з інших джерел забороняється. Крім того, у ст. 60 «Обмеження щодо ведення передвиборної агітації» Закону України «Про місцеві вибори» присутня заборона проводити передвиборну агітацію в зарубіжних ЗМІ, які діють на території України (п. 2 ч. 9). У Законі України «Про вибори народних депутатів України» таке обмеження діє також щодо зареєстрованих в Україні ЗМІ, у яких частка зарубіжної власності перевищує 50% (ч. 19 ст. 74)¹⁶. Можна констатувати, що передвиборна агітація через Інтернет здійснюється без урахування місця створення сайту, і навіть іноземні ЗМІ, які мають власний веб-сайт, будуть доступні для перегляду в мережі Інтернет під час передвиборної агітації в Україні. Однак якщо в судовому порядку буде доведено причетність кандидата чи партії – суб'єкта виборчого процесу в Україні до проведення передвиборної агітації в зарубіжних інтернет-ЗМІ, це може бути підставою для відповідальності за порушення виборчого законодавства. Однак щоб це було дієвим, необхідно запровадити правове регулювання інтернет-ЗМІ в законодавстві України та напрацювати судову практику щодо таких питань.

Наразі в мережі Інтернет будь-яка особа може бути розповсюдженцем інформації, навіть під час виборчого процесу з метою проведення передвиборної агітації. Оскільки будь-хто може створити веб-сторінку, веб-сайт, блог, форум або будь-який інший ресурс у мережі Інтернет, він може стати, на думку Г. Красноступ, суто теоретично власником засобу масової інформації. На сьогодні чинним законодавством це питання не врегульовано¹⁷. Якщо взяти положення, що громадяни не можуть витратити кошти на здійснення передвиборної агітації, то використання Інтернету для здійснення такої агітації не буде таким витрачанням, оскільки більшість користувачів мають безлімітний пакет доступу до мережі Інтернет, використовуючи його переважно для особистих потреб. Водночас проведення передвиборної агітації громадянином через Інтернет може набути публічного розмаху, маючи схожий із публічним заходом характер.

Як свідчить практика, раніше виборці не проявляли схильності збиратись разом для обговорення питань публічної політики й вироблення владних рішень, їх активність, як правило, зводилась до формального голосування на виборах. Однак із появою інформаційно-комунікаційних технологій можна го-

¹² Вахрамєєва Н. Інтернет-комунікації в діяльності політичних партій / Н. Вахрамєєва // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Серія «Політологія». – 2011. – Т. 155. – Вип. 143. – С. 34. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdupol_2011_155_143_8.

¹³ Держава і громадянське суспільство: партнерські комунікації у глобальному світі : [навч.-метод. посібник] / [В. Бебик, В. Бортніков, Л. Дегтерьова, А. Кудряченко] ; за заг. ред. В. Бебика. – К. : ІКЦ «Леста», 2006. – С. 221.

¹⁴ Вершинин М. Политическая коммуникация в информационном обществе: перспективные направления исследований / М. Вершинин // Актуальные проблемы теории коммуникации : сб. науч. трудов. – СПб. : Изд-во СПбГУ, 2004. – С. 102.

¹⁵ Про місцеві вибори : Закон України від 14 липня 2015 р. № 595-VIII // Офіційний вісник України. – 2015. – № 64. – Ст. 2101.

¹⁶ Про вибори народних депутатів України : Закон України від 17 листопада 2011 р. № 4061-VI (зі змінами) // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 10–11. – Ст. 73.

¹⁷ Красноступ Г. Правове регулювання суспільних відносин, пов'язаних з поширенням інформації за допомогою мережі Інтернет / Г. Красноступ // Офіційний сайт Міністерства юстиції України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.minjust.gov.ua/28845>.

ворити про формування так званої цифрової публіки, яка, на відміну від виборчої, спілкується між собою та проявляє певну здатність до самоорганізації й прийняття самостійних рішень¹⁸.

Особливо актуальною для свободи вираження поглядів є Рекомендація Комітету Міністрів про захист прав людини у зв'язку з послугами соціальних мереж, яка підкреслює потенціал соціальних мереж у підтриманні свободи вираження поглядів і їх суспільної цінності в процесі сприяння демократії та соціальній єдності¹⁹. Таким чином, підхід Ради Європи можна охарактеризувати як кероване саморегулювання. Безумовна перевага надається багатостороннім підходам. Особливу увагу приділено розширенню можливостей користувачів здійснювати своє право на свободу вираження поглядів та інформацію. Створення повного переліку прав користувачів, які постають із наявних прав людини, є наступним логічним кроком²⁰.

Отже, дослідники справедливо зауважують, що Інтернет дає можливість осмисленої політичної ідентифікації для суспільно-політичних рухів та ініціатив, які не мають стійких зв'язків в існуючому істеблішменті, інституціоналізованих структурах та усталених соціальних державах. Завдяки Інтернету в них з'являється реальний шанс мобілізації географічно, соціально й професійно роз'єднаних однодумців. Інтернет дає змогу кардинально мінімізувати організаційні та інформаційні витрати, надає унікальні можливості для фаундрейзингу (збору коштів), політичного маркетингу суспільно-політичних ідей і підтримки вільного неопосередкованого політичного дискурсу²¹.

Однією з важливих передумов здійснення вільного й об'єктивного вибору шляхом голосування є наявність у громадян можливості оперативного отримувати достовірну та повну інформацію про суб'єктів виборчого процесу й події, що відбуваються під час такого процесу, а також безперешкодно обмінюватись цією інформацією. Можливість вільного масового поширення інформації різними засобами, у тому числі через мережу Інтернет, сприяє формуванню особистої й суспільної думки щодо справжніх якостей кандидатів, здобутків, переваг і недоліків у діяльності політичних партій – суб'єктів виборчого процесу.

Анотація

Статтю присвячено дослідженню регулювання відносин у мережі Інтернет в Україні та на міжнародному рівні. Проведено аналіз форми проведення передвиборної агітації із застосуванням мережі Інтернет порівняно з використанням друкованих та аудіовізуальних засобів масової інформації, визначено проблемні питання правового регулювання цієї форми передвиборної агітації в Україні.

Summary

The article investigates the regulation of relations on the Internet in Ukraine and internationally. The analysis of the forms of election campaign using the Internet has been carried out, as opposed to the use of printed and audiovisual media, and issues of legal regulation of this form of election campaign in Ukraine.

¹⁸ Недбай В. Інтернет як нова технологія передачі інформації / В. Недбай // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – К., 2009. – Вип. 16. – С. 277.

¹⁹ Recommendation CM/Rec(2012)4 on the protection of human rights with regard to social networking services (Adopted by the Committee of Ministers on 4 April 2012 at the 1139th meeting of the Ministers' Deputies) // Офіційний сайт Ради Європи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805caa9b.

²⁰ Бенедек В. Свобода вираження поглядів та Інтернет / В. Бенедек, М. Кетteman. – Страсбург : Вид-во Ради Європи, 2013. – С. 72. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168059936a>.

²¹ Держава і громадянське суспільство: партнерські комунікації у глобальному світі : [навч.-метод. посібник] / [В. Бебик, В. Бортніков, Л. Дегтерьова, А. Кудряченко] ; за заг. ред. В. Бебика. – К. : ІКЦ «Леста», 2006. – С. 220.

Використана література:

1. Андрусів У. Сучасне правове становище організацій мовлення в мережі Інтернет / У. Андрусів // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 1. – С. 235–240.
2. Бенедек В. Свобода вираження поглядів та Інтернет / В. Бенедек, М. Кетteman. – Страсбург : Вид-во Ради Європи, 2013. – 204 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/Display-DCSTContent?documentId=090000168059936a>.
3. Вахрамєєва Н. Інтернет-комунікації в діяльності політичних партій / Н. Вахрамєєва // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Серія «Політологія». – 2011. – Т. 155. – Вип. 143. – С. 32–36. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdupol_2011_155_143_8.
4. Вершинин М. Политическая коммуникация в информационном обществе: перспективные направления исследований / М. Вершинин // Актуальные проблемы теории коммуникации : сб. науч. трудов. – СПб. : Изд-во СПбГУ, 2004. – С. 98–107.
5. Держава і громадянське суспільство: партнерські комунікації у глобальному світі : [навч.-метод. посібник] / [В. Бебик, В. Бортніков, Л. Дегтерьова, А. Кудряченко]; за заг. ред. В. Бебика. – К. : ІКЦ «Леста», 2006. – 248 с.
6. Іншин М. Сучасний стан та шляхи удосконалення взаємовідносин органів державної влади і засобів масової інформації / М. Іншин // Інформаційне суспільство в Україні: інформаційно-правова культура, освіта, наука : зб. матер. міжнар. наук.-практ. конф. – Суми : Довкілля, 2008. – С. 33–38.
7. Козьяков Д. Масова інформація в мережі Інтернет: правові аспекти / Д. Козьяков // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2010. – № 1. – С. 120–123.
8. Красноступ Г. Правове регулювання суспільних відносин, пов'язаних з поширенням інформації за допомогою мережі Інтернет / Г. Красноступ // Офіційний сайт Міністерства юстиції України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.minjust.gov.ua/28845>.
9. Недбай В. Інтернет як нова технологія передачі інформації / В. Недбай // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – К., 2009. – Вип. 16. – С. 274–281.
10. Про вибори народних депутатів України : Закон України від 17 листопада 2011 р. № 4061-VI (зі змінами) // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 10–11. – Ст. 73.
11. Про електронні комунікації : проект Закону України від 11 грудня 2015 р. № 3549-1 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57401.
12. Про місцеві вибори : Закон України від 14 липня 2015 р. № 595-VIII // Офіційний вісник України. – 2015. – № 64. – Ст. 2101.
13. Про телебачення і радіомовлення : Закон України від 21 грудня 1993 р. № 3759-XII (зі змінами) // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 10. – Ст. 43.
14. Про телекомунікації : Закон України від 18 листопада 2003 р. № 1280-IV (зі змінами) // Відомості Верховної Ради України. – 2004 – № 12. – Ст. 155.
15. Свобода вираження мнения в Интернете: отчет (подготовлен по заказу Бюро Представителя ОБСЕ по вопросам свободы СМИ Д. Миятович, автор – Я. Акдениз, 2011 г.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.osce.org/ru/fom/89063?download=true>.
16. Цехан Д. Правове регулювання мережі Інтернет як передумова її декриміналізації / Д. Цехан // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць / за ред. С. Ківалова. – 2012. – Вип. 65. – С. 668–676.
17. Declaration by the Committee of Ministers on Internet governance principles (Adopted by the Committee of Ministers on 21 September 2011 at the 1121st meeting of the Ministers' Deputies) // Офіційний сайт Ради Європи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805cc2f6.
18. Recommendation CM/Rec(2012)4 on the protection of human rights with regard to social networking services (Adopted by the Committee of Ministers on 4 April 2012 at the 1139th meeting of the Ministers' Deputies) // Офіційний сайт Ради Європи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805caa9b.
19. Recommendation CM/Rec(2011)8 of the Committee of Ministers to member states on the protection and promotion of the universality, integrity and openness of the Internet (Adopted by the Committee of Ministers on 21 September 2011 at the 1121st meeting of the Ministers' Deputies) // Офіційний сайт Ради Європи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?p=&Ref=CM/Rec\(2011\)8&Language=lanEnglish&Ver=original&Site=COE&BackColorIntranet=C3C3C3%203&BackColorIntranet=EDB021&BackColorLogged=FDC864&direct=true](https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?p=&Ref=CM/Rec(2011)8&Language=lanEnglish&Ver=original&Site=COE&BackColorIntranet=C3C3C3%203&BackColorIntranet=EDB021&BackColorLogged=FDC864&direct=true).

Віталіна Шеверєва,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри державного будівництва
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого